

Ruch Biblijny i Liturgiczny

Nr 1

ROK XXIX

1976

Ks. Adam Kubiś

Ks. Prof. Dr EUGENIUSZ FLORKOWSKI (w 50-lecie święceń kapłańskich)

W dniu 19. 9. 1925 r. ks. prof. dr E. Florkowski — protonotariusz apostolski (1970) i kanonik Kapituły Metropolitalnej (1964) — otrzymał w katedrze na Wawelu święcenia kapłańskie z rąk J. E. Ks. Arcybiskupa — Metropolity krakowskiego, Księcia Adama Stefana Sapiehy. Z datą tą zbiega się również 50-lecie jego pracy naukowej

* * *

Ks. prof. dr Eugeniusz Władysław Florkowski urodził się 9. 5. 1902 r. w Zawadzie Lanckorońskiej, par. Domośłowice, pow. Brzesko w rodzinie wielodzietnej. Rodzice Antoni i Maria Jarosz byli właścicielami znaczniejszej posiadłości ziemskiej. W 1913 r. przenieśli się oni do Wesołowa, par. Zakliczyn n. Dunajcem, gdzie zakupili nowy majątek, który w ten sposób stał się drugim domem rodzinnym księdza Florkowskiego.

Również w 1913 r. rozpoczął on po ukończeniu 4-letniej szkoły podstawowej w Zawadzie Lanckorońskiej, naukę w gimnazjum, które wówczas trwało 8 lat. Kolejne tej nauki były dość urozmaicone. Pierwszą klasę ukończył w Tarnowie w I Gimnazjum im. K. Brodzińskiego. Jednak z powodu wybuchu I wojny światowej i działań wojennych w pobliżu Tarnowa, został zmuszony do prywatnego uczenia się w domu pod kierunkiem znanego rodzinie profesora (1914—1916). Egzamin z klasy 2 i 3 zdawał jako „prywatysta” w Nowym Sączu. Następnie przez 4 lata uczęszczał do gimnazjum w Brzesku (1916—1920), by powrócić znowu w ostatniej 8 klasie do Gimnazjum Brodzińskiego w Tarnowie (1920—1921), gdzie zdał maturę znowu jako „prywatysta” w 1921 r.

W tymże roku maturzysta Florkowski zostaje przyjęty do Krakowskiego Seminarium Duchownego i rozpoczyna studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Formacja kapłańska i studia filozoficzno-teologiczne trwały wówczas 5 lat, ale święcenia kapłańskie otrzymali uczniowie już po 4 roku, pozostając jednakże jako księża jeszcze przez 1 rok w Seminarium, dla kontynuowania studiów na Wydziale. W Seminarium Duchownym alumn Florkowski był prezesem koła studenckiego *Czytelnia*, na Wydziale natomiast — zgodnie z obowiązującym wtedy *ratio studiorum* — uczęszczał poza wykładami na seminarium naukowe księży profesorów: K. Michalskiego, J. Fijałka, M. Sieniatyckiego, W. Wichra, J. Archutowskiego, J. Kaczmarczyka, T. Gromnickiego. Z seminarium naukowego u ks. Sieniatyckiego pochodzi jego pierwsze opracowania autorskie na temat nauki Tertulliana w dziełkach: *De oratione* i *De testimonio animae* ogłoszone w seminaryjnym *Tempus liberum*¹.

Piątego kursu ks. Florkowski nie odbył w Krakowie, ponieważ został posłany na dalsze studia do Rzymu. Trwały one 2 lata (1925 — 1927). W Pontificium Collegium Internationale Angelicum zdał w 1926 r. bakalaureat i licencjat. Tamże w r. 1927 uzyskał doktorat, pisany pod kierunkiem słynnego profesora O. R. Garrigou-Lagrange'a. Rozprawa doktorska licząca 125 stron łacińskiego maszynopisu nosiła tytuł: *De augmento habitum secundum principia S. Thomae Aquinatis*. W związku z nią ks. dr Florkowski uczestniczył jako „obiciens”, tzn. stawiający zarzuty, w publicznej dyspacie na temat sprawności intelektualno-moralnych człowieka, na uroczystej akademii ku czci św. Tomasza z Akwinu, wobec kardynałów (L. Billot) oraz rektorów rzymskich uczelni kościelnych.

Po powrocie do kraju przyszedł czas na wikariat: najpierw w Rabie Wyżnej 1 rok (1927 — 1928), a potem przez 3 lata w parafii Najświętszego Salwatora w Krakowie (1928 — 1931). Równocześnie uczył w IV Gimnazjum im. H. Sienkiewicza jako katecheta — suplent, obok ks. J. Rychlickiego. Wtedy też poczęły wychodzić spod pióra ks. Florkowskiego pierwsze artykuły publicystyczne, drukowane przeważnie w „Głosie Narodu”², organie Demokracji Chrześcijańskiej i w konserwatywnym „Czasie”³.

¹ Ks. prof. M. Sieniatycki interesował się w tym czasie osobiście problematyką *De testimonio animae*, o czym świadczy jego studium: *Z Pism Tertuljana. I Świadectwo duszy ludzkiej o niektórych prawdach chrześcijańskich według Tertuljana. II. Kryterium prawdy katolickiej u Tertuljana* opublikowane w: „Przegląd Teologiczny” 4 (1923) 195—208.

² Foeister o wpływie religii na wychowanie (31. 1. 1931); Mistrz dla wszystkich czasów (8. 3. 1931); Wielkie uroczystości sportowe na lazurowym wybrzeżu (lipiec 1932); Katolicki sposób patrzenia na człowieka (27. 1. 1934).

³ O zainteresowanie dla głębszej kultury duchowej (styczeń 1931, nr 17); O właściwy ośrodek życia. Refleksje z okazji „Dnia Eucharystycznego” (25. 6. 1933, nr 143).

W 1931 r. po nostryfikacji doktoratu, ks. Florkowski został mianowany prefektem w Książęco-Metropolitalnym Seminarium Duchownym (nazwa ówczesna) i funkcję tę pełnił aż do wybuchu II wojny światowej. Równocześnie jednak z pracą wychowawczą w Seminarium musiał pogodzić inne bardzo liczne obowiązki. I tak w latach 1931 — 1934 był lektorem przy katedrze dogmatyki traktatowej na Wydziale Teologicznym UJ, wykładając po łacinie: sakramentologię ogólną i szczegółową, eschatologię oraz wprowadzenie do historii dogmatów⁴. W tym czasie rozpoczął także pracę nad habilitacją. Jednakże nominacja na prefekta VIII Gimnazjum i Liceum im. A. Witkowskiego w Krakowie (1934), spowodowała odłożenie jej na okres późniejszy. Pomimo licznych zajęć szkolnych zdobył się jednak wówczas na publikację rozprawy o charakterze ściśle naukowym: *Nowy pogląd na istotę Mszy świętej*⁵ i *Istota Mszy św. w świetle współczesnych poglądów teologicznych*⁶. Do tego samego tematu autor sięgnął raz jeszcze po wojnie pisząc o *Istocie Mszy św. według encykliki Piusa XII: „Mediator Dei”*. Rozprawa spotkała się z bardzo przychylną opinią⁷. Z danych biograficznych ks. Florkowskiego w omawianym okresie należy jeszcze odnotować pełnienie funkcji sekretarza Koła Katechetów w Krakowie oraz wyjazd z pielgrzymką polską na Kongres Eucharystyczny w Dublinie (Irlandia — 1932 r.) połączony z miesięcznym pobytem we Francji.

Lata wojenne (1939 — 1945) stanowią całość same dla siebie. W życiu ks. dr. Florkowskiego oznaczały one jesienią 1939 r. ucieczkę z alumnami przed frontem, przypadkowe uniknięcie osadzenia przez Gestapo w więzieniu w Wiśniczu — w momencie internowania profesorów nie miał lekcji — oraz czasowe ukrywanie się przed Niemcami w obawie aresztowania. W latach okupacji do głównych jego zajęć należało prowadzenie wykładów dla alumnów Krakowskiego Seminarium Duchownego, które wobec zajęcia gmachu przy ul. Podzamcze — przez wojsko niemieckie miało wówczas swoją siedzibę w „Świcie” (dzisiejszej Filharmonii) oraz w Kurii Metropolitalnej. Wykładał apologetykę i sakramentologię. Swoimi wykładami służył nadto ks. Florkowski Częstochowskiemu Seminarium Duchownemu, mieszczącemu się kolejno w domu akademickim przy pl. Jabłonowskich, u OO. Paulinów na Skałce i SS. Duchaczek przy ul. Szpitalnej. W miarę możliwości udzielał

⁴ Zob. „Skład Uniwersytetu (Jagiellońskiego) za rok szk. 1931/1932”, Kraków 1931, 10 i „za rok szk. 1932/1933”, Kraków 1932, 10 oraz „Spis Wykładów (UJ). R. A. 1932/33”, Kraków 1932, 19 i „R. A. 1933/34”, Kraków 1933, 19.

⁵ „Ateneum Kapłańskie” 20/34 (1934) 225—251.

⁶ W pracy zbiorowej: „Kościół”, Lublin — Uniwersytet 1936, 101—125.

⁷ „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1 (1948) 72—78. Por. A. Pawłowski, *Powojenny dorobek polskiej myśli teologicznej (Apologetyka — dogmatyka)* w: „Przegląd Powszechny” 65/226 (1948) 339—346.

się jeszcze duszpastersko np. w słuchaniu spowiedzi czy głoszeniu rekolekcji.

Po wojnie zaraz, a więc jeszcze na UJ, jako zastępca profesora, wykładał patrologię, historię dogmatów oraz sakramentologię. Na ten okres przypada także główne osiągnięcie naukowe ks. prof. Florkowskiego, habilitacja w oparciu o rozprawę zatytułowaną: *Soteriologia Pelagiusza. Studium historyczno-dogmatyczne*⁸. Rozprawa powyższa zasługuje na bliższe przedstawienie.

Znany patrolog angielski A. Souter wydał po wielu latach żmudnych badań Komentarz Pelagiusza do Listów św. Pawła, który nie był należycie wykorzystywany w przedstawianiu niektórych aspektów nauki pelagianizmu⁹. Przy lekturze Komentarza ks. prof. Florkowski natknął się na teksty podważające ogólnie przyjętą opinię o zapatrywaniach Pelagiusza na kwestie soteriologiczne. Z tej też racji podjął się ich rewizji. Rozprawa habilitacyjna odpowiada zasadniczo na 2 następujące pytania: jak przedstawia się w świetle Komentarza do Listów św. Pawła nauka soteriologiczna Pelagiusza? czy i o ile pod wpływem Komentarza należałoby zmienić panujący pogląd na ową naukę?

Aby należycie oświetlić i rozstrzygnąć cały problem, Autor nie ograniczył się oczywiście do dociekań badawczych nad samym Komentarzem; uwzględnił również i inne pisma Pelagiusza oraz dane źródłowe zawarte w dziełach jego przeciwników, a zwłaszcza św. Augustyna. Przy formułowaniu zaś osądu w poszczególnych kwestiach widać u niego olbrzymią troskę o uzasadnienia źródłowe oraz obiektywizm wznoszący się ponad różne sugestie referentów i krytyków nauki Pelagiusza. Nie podzielił np. wadliwej metody apriorystycznej, stosowanej przez wielu badaczy w studiach dotyczących pelagizmu, między innymi F. Wörtera i F. Klasena. Autorzy ci na podstawie założenia Pelagiusza o wolności i samodzielności woli ludzkiej starali się ustalić jego poglądy na różne kwestie, nie troszcząc się zbytnio o dane zawarte w jego pismach. Rozprawę habilitacyjną ks. Florkowskiego zna i cytuje B. Altaner w swym słynnym i dotąd chyba najlepszym podręczniku patrologii¹⁰.

Do 1954 r. zasadnicza działalność ks. prof. Florkowskiego ograniczała się zatem prawie wyłącznie do pracy dydaktyczno-naukowej. Po tej dacie stała się bardziej różnorodna. Pewne odejście od dotych-

⁸ Kraków 1949.

⁹ A. Souter, *Pelagius's Expositions of thirteen Epistles of St. Paul*. I — *Introduction*, Cambridge 1922; II — *Text and apparatus criticus*, Cambridge 1926; III — *Interpolations*, Cambridge 1931 (*Text and Studies Contributions to Biblical and Patristic Literature*, vol. IX, nr 1, 2, 3).

¹⁰ *Patrologie. Leben Schriften und Lehre der Kirchenväter*, Herder 1960, 338. Por. Ks. J. Czuj, Ks. Eugeniusz Florkowski — *Soteriologia Pelagiusza...*, w: „*Collectanea Theologica*” 21 (1949) 365—368.

czasowej linii, a zarazem i jakiś powrót do zajęć sprzed wojny, będzie stanowić sprawowanie przez okres prawie 10 lat funkcji rektora w Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Krakowie (1961 — 1970), a więc odpowiedzialnych obowiązków wychowawcy diecezjalnego duchowieństwa. Wcześniej jeszcze był sekretarzem NIKu-Naukowego Instytutu Katolickiego i prezesem PTT-Polskiego Towarzystwa Teologicznego (1956 — 1957). Od kilku lat daje się zauważyć ofiarne zaangażowanie ks. prof. Florkowskiego w prace duszpasterskiego Synodu Archidiecezji Krakowskiej — najpierw w charakterze przewodniczącego Komisji przygotowawczej (1971 — 1972), a potem jako przewodniczącego Komisji roboczej do spraw doktryny. Obecnie jest członkiem zespołu redakcyjnego „Analecta Cracoviensia”.

Wszystko to nie oznacza oczywiście przerwania w tym czasie działalności dydaktyczno-naukowej ks. prof. Florkowskiego, choć siłą rzeczy w innym układzie obowiązków musiał się nieco zmienić jej profil. Po 1945 r. rozpoczął wykładać alumnom teologię fundamentalną oraz teologię wschodnią. Od szeregu lat prowadzi także permanentnie cykl wykładów obejmujących historię dogmatów. Z jego zainteresowań patrystycznych należy tutaj między innymi odnotować publikację poważnego studium: *Matka Boża w nauce Ojców Kościoła*¹¹ i artykuły: *Ambrozjaster, Apofstegmaty Ojców, Apolinary Klaudiusz, Apologiey wczesnochrześcijańscy, Arator, Arkadiusz, Aryston z Pelli, Atanazy Wielki* zamieszczone w 1 tomie Kulowskiej *Encyklopedii Katolickiej*¹². Tematem mariologicznym zajmował się jeszcze ks. prof. Florkowski kilkakrotnie. Świadczą o tym artykuły: *Nauka Stanisława z Łowicza o Niepokalanym Poczęciu Najśw. Maryi Panny*¹³, *Święto Wniebowzięcia N. M. P. a sprawa nowego dogmatu mariologicznego*¹⁴, *Rzut oka na literaturę mariologiczną okresu powojennego*¹⁵; *Liturgia a dogmat*¹⁶.

Rozumie się, że i wykłady teologii fundamentalnej nie mogły pozostać bez echa w twórczości naukowej ks. prof. Florkowskiego. Na pierwszy plan w tym względzie wysuwa się problematyka Objawienia. Widać ją w publikacjach: *Problem podobieństwa między chrystianizmem a pogańskimi religiami przedchrześcijańskimi*¹⁷; *Problem objawienia pozachrześcijańskiego*¹⁸; *Objawienie Boże według Konstytucji*

¹¹ W zbiorowej pracy pod redakcją B. Przybylskiego: *Gratia Plena. Studia teologiczne o Bogurodzicy*, Poznań — Warszawa — Lublin 1965, 59—77.

¹² Tom I: *A i* — *Baptyści*, Lublin 1973, 411; 748—749; 771; 776—777; 861; 924; 962; 1026—1029.

¹³ „Collectanea Theologica” 25 (1954) 399—421.

¹⁴ „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1 (1948) 229—235.

¹⁵ Tamże 4 (1951) 129—134.

¹⁶ Tamże 5 (1952) 240—246.

¹⁷ „Notificationes” 13 (1957) 582—591.

¹⁸ „Collectanea Theologica” 30 (1959) 124—137.

Dei Verbum ¹⁹. W polu zainteresowań teologią fundamentalną należy umieścić jeszcze artykuły: *Rozwój dogmatów w Kościele* ²⁰; *Dwojaki nurt we współczesnej katolickiej teologii historii* ²¹; *Le scienze teologiche nel medioevo polacco* ²¹ *Wprowadzenie do Konstytucji dogmatycznej o Kościele* ²³, oraz *Kierunki współczesnej hermeneutyki teologicznej* ²⁴. Zwłaszcza to ostatnie studium, ukazując się drukiem w roku jubileuszowym ks. prof. Florkowskiego, oddaje pięknie świadectwo jego żywotności intelektualnej. Nie ulega bowiem wątpliwości, że hermeneutyka — filozoficzna, biblijna czy teologiczna — jest kluczowym problemem współczesnej myśli w ogóle i katolickiej w szczególności. W przytoczonym opracowaniu Autor pokusił się o przedstawienie wszystkich ważniejszych jej kierunków.

Rozpoczyna je od omówienia hermeneutyki sekularyzacyjnej, której twórcy nawiązują częściowo do „pozytywizmu logicznego”, oraz „analizy językowej” czy „krytycznej teorii społeczeństwa” Szkoły Frankfurckiej. Miennie zostali omówieni: D. Bonhoeffer, I. A. T. Robinson, P. Van Buren, teologowie tzw. „śmierci Boga” i koryfeusze „teologii nadziei”. Następnie nieco obszerniej jest przedstawiona nawiązująca do filozofii M. Heideggera koncepcja hermeneutyki egzystencjalnej R. Bultmanna oraz poglądy teoretyków „nowej hermeneutyki” G. Ebelinga i E. Fuchsa, którzy choć podzielają w znacznej mierze idee R. Bultmanna, to jednak opierają się głównie na założeniach filozofii egzystencjalnej Heideggera późniejszego i H. G. Gadamera. Dalszy ciąg swego wykładu ks. prof. Florkowski poświęca hermeneutyce teologicznej E. Schillebeeckxa, nawiązującej do egzystencjalizmu i krytycznej teorii społeczeństwa, by wreszcie naszkicować rysy charakterystyczne hermeneutyki symbolistycznej P. Tillicha i P. Ricoeura. W zakończeniu przedstawiony został stosunek teologów katolickich do omówionych koncepcji hermeneutycznych. Większość tych teologów, zdaniem Autora, akceptując po części wspomniane kierunki, odnosi się jednakże krytycznie do założeń filozoficznych, na jakich się opierają, i do ich radykalnych konkluzji.

Prezentując dorobek naukowy ks. prof. Florkowskiego konieczne trzeba zwrócić uwagę na seminaria naukowe. Prowadzi je zresztą każdy profesor czynny na uczelni. Recenzje habilitacyjne, kierowanie czy recenzowanie prac doktorskich, licencjackich i magisterskich stanowi zawsze integralną część naukowego życia oraz jego słuszną chlubę. Dokładne zbadanie pod tym względem działalności

¹⁹ W pracy zbiorowej: *Idee przewodnie soborowej Konstytucji o Bożym Objawieniu*, Kraków 1968, 31—43.

²⁰ „Tygodnik Powszechny” 46 (1950) 3—4.

²¹ „Homo Dei” 28 (1959) 213—222.

²² „L'Osservatore Romano” 252 (1963) 5.

²³ *Sobór Watykański II*, Poznań 1968, 124—144.

²⁴ „Analecta Cracoviensia” 5—6 (1973—1974) 329—346.

naukowej ks. prof. Florkowskiego odsłoniłoby również interesującą kartę z dziejów Krakowskiego Wydziału Teologicznego.

By nie pominąć żadnej z ważniejszych dziedzin pracy naukowej ks. prof. Florkowskiego, powinno się jeszcze zasygnalizować jedną sprawę. W Krakowie istnieje Ośrodek Dokumentacji Kościelnej. W „Tygodniku Powszechnym”, w „Notificationes” czy w innych urzędowych periodykach kościelnych można czytać od lat rozmaite dokumenty Magisterium przygotowane jego staraniem do druku. Mało kto jednak wie, że większość tych tekstów, nie licząc takich, których się nie drukuje z różnych powodów, są treściowo adiustowane, a niekiedy wręcz tłumaczone właśnie przez ks. prof. Florkowskiego. Najbardziej znamienitym osiągnięciem w tym zakresie jest przygotowanie przezeń polskiej, oficjalnej edycji dokumentów II Soboru Watykańskiego²⁵. W perspektywie 10 lat, jakie upłynęły od zakończenia Vaticanum II, jesteśmy w stanie lepiej ocenić znaczenie tej pracy dla życia Kościoła w Polsce.

I jeszcze należy wymienić dwie publikacje, które odsłaniają szlachetność charakteru ks. prof. Florkowskiego. Nie zapomniał on bowiem o swoim profesorze, który był orędownikiem jego wyjazdu na studia za granicę, a potem dzielił się z nim wspólnie trudem wykładów teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym. Chodzi o ks. prof. M. Sieniatyckiego, byłego rektora UJ, o którym ks. prof. Florkowski pisał w artykułach pośmiertnych jako o „zasłużonym polskim teologu”²⁶.

* * *

Kończąc powyższy biogram chciałbym jeszcze raz syntetycznie spojrzeć na osobowość ks. prof. Florkowskiego. Sądzę, że bardzo dobrze nadaje się do tego znana formuła: *Sentire cum Ecclesia*. Streszcza ona bowiem trafnie nie tylko ważniejsze dokonania jego życia, lecz w aktualnej sytuacji Kościoła życie to czyni godnym uwagi wzorem.

Formułę *Sentire cum Ecclesia* wiąże się najczęściej z liturgią. W dobie odrodzenia liturgicznego, zwłaszcza w okresie między i powojennym, zwykło się w niej widzieć ten rodzaj duchowości chrześcijańskiej, która umie łączyć osobistą modlitwę prywatną z oficjalną, liturgiczną modlitwą Kościoła. Formuła ta jednak jest znacznie starsza i treściowo głębsza. Swoje powstanie zawdzięcza strożności chrześcijańskiej, dokładnie św. Ignacemu Antiocheńskiemu. W świadomości Kościoła

²⁵ *Sobór Watykański II. Konstytucje — Dekrety — Deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, Poznań 1968. Z tłumaczeń przykładowo warto przytoczyć: *Bulla dogmatyczna o Wniebowzięciu Najświętszej Marii Panny*, w: „Tygodnik Powszechny” 50 (1950) 6—8.

²⁶ *Śp. Ks. Maciej Sieniatycki*, w: „Polonia Sacra” 2 (1949) 196—199; *Zasłużony Polski Teolog. Wspomnienie o śp. Ks. M. Sieniatyckim*, w: „Tygodnik Powszechny” 12 (1949) 6.

czasów nowożytnych utrwalił ją św. Ignacy Lojola poprzez dodanie do *Ćwiczeń Duchownych* 18 reguł mówiących o „kościelnym sposobie myślenia” („ad sentiendum sicut debemus, in Ecclesia militante”). W tej tradycji formuła *Sentire cum Ecclesia* oznacza coś więcej, a mianowicie całokształt dążeń człowieka do nadania swojemu zmysłowi wiary form życia w ramach instytucji Kościoła Chrystusowego²⁷. W tym sensie formuła *Sentire cum Ecclesia* z całą pewnością dobrze wyraża wszystko to, co w życiu i działalności dydaktyczno-naukowej ks. prof. Florkowskiego jest najcenniejsze i trwałym osiągnięciem.

BIBLIOGRAFIA

PRAC KS. PROF. DR EUGENIUSZA FLORKOWSKIEGO

1. O zainteresowanie dla głębszej kultury duchowej: „Czas”, styczeń 1931, nr 17.
2. Foerster o wpływie religii na wychowanie: „Głos Narodu” 31. 1. 1931, nr 30.
3. Mistrz dla wszystkich czasów: „Głos Narodu” 8. 3. 1931.
4. Wielkie uroczystości sportowe na Łazurowym wybrzeżu: „Głos Narodu”, lipiec 1932.
5. O właściwy ośrodek życia. Refleksje z okazji „Dnia Eucharystycznego”: „Czas” 25. 6. 1933, nr 143.
6. Katolicki sposób patrzenia na człowieka: „Głos Narodu” 27. 1. 1934, nr 25.
7. Nowy pogląd na istotę Mszy świętej: „Ateneum Kapłańskie” 34 (1934) 225—251.
8. Istota Mszy św. w świetle współczesnych poglądów teologicznych: „Kościół”, Lublin — Uniwersytet 1936, 101—125.
9. Tertulian w Polskiej szacie: „Tygodnik Powszechny” 20 (1947) 9.
10. Istota Mszy świętej według encykliki Piusa XII: „Mediator Dei”: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1 (1948) 72—78.
11. Święto Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny a sprawa nowego dogmatu mariologicznego: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1 (1948) 229—235.
12. Obrady teologów polskich: „Tygodnik Powszechny” 17 (1948) 9.
13. Polski życiorys Grzegorza Wielkiego: „Tygodnik Powszechny” 48 (1948) 11.
14. Ks. I. Różycki, *Dogmatyka, t. I ks. 1, Metodologia teologii dogmatycznej*, Kraków 1947: „Ateneum Kapłańskie” 48 (1948) 91—93.
15. *Soteriologia Pelagiusza. Studium historyczno-dogmatyczne*. (Rozprawy Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tom I — Zeszyt III), Kraków 1949 (Wydawnictwo Mariackie).
16. X. dr Marian Michalski: *Problem autorstwa tzw. „Ambrozjastra” w świetle jego nauki chrystologicznej*, Kraków 1948: „Polonia Sacra” 2 (1949) 97—99.

²⁷ H. Wulf, *Sentire cum Ecclesia*, w: *Lexicon für Theologie und Kirche* 9 (1964) 674—675.

17. *Śp. Ks. Maciej Sieniatycki*: „Polonia Sacra” 2 (1949) 196—199.
18. *Zastużony polski teolog. Wspomnienia o śp. ks. M. Sieniatyckim*: „Tygodnik Powszechny” 12 (1949) 6.
19. *Nowe wydanie „Wyznań” św. Augustyna*: „Tygodnik Powszechny” 44 (1949) 7.
20. *Rozwój dogmatów o Kościele*: „Tygodnik Powszechny” 46 (1950) 3—4.
21. *Rzut oka na literaturę mariologiczną okresu powojennego*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 4 (1951) 129—134.
22. *Liturgia a dogmat*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 5 (1952) 240—246.
23. *Nauka Stanisława z Łowicza o Niepokalanym Poczęciu Najśw. Maryi Panny*: „Collectanea Theologica” 25 (1954) 339—421.
24. *L. Cerfaux, Le Christ dans la théologie de saint Paul, Paris 1951*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 7 (1954) 58—59.
25. *J. Dupont, CYN XPICTOI — L'union avec le Christ suivant S. Paul. 1-re partie: „Avec le Christ” dans la vie future, Bruges 1952*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 7 (1954) 227—228.
26. *R. Aubert, La théologie catholique au milieu du XX-e siècle, Tournai — Paris 1954*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 8 (1955) 275—277.
27. *J. Seynaeve, Cardinal Newman's Doctrine on Holy Scripture, Louvain 1953*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 8 (1955) 278—280.
28. *J. Wengier, The Eucharist — Sacrifice, Milwaukee 1955*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 9 (1956) 182—184.
29. *Z. Szostkiewicz — S. Wesoty, Bibliographia Mariana Polonorum ab anno 1903 ad annum 1955 — Polska bibliografia Maryjna od roku 1903 do 1955, Roma 1956*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 9 (1956) 306—308.
30. *Sakramenty święte. Omówienie i teksty liturgiczne, t. I—VIII, Poznań 1956*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 9 (1956) 308—312.
31. *Wyjaśnienia Ks. E. Florkowskiego*: „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 10 (1957) 337—340.
32. *Problem podobieństw między chrystianizmem a pogańskimi religiami przedchrześcijańskimi*: „Notificationes e Curia Metrop. Crac. 13 (1957) 582—591.
33. *Problem Objawienia pozachrześcijańskiego*: „Collectanea Theologica” 30 (1959) 124—137.
34. *Dwojaki nurt we współczesnej katolickiej teologii historii*: „Homo Dei” 28 (1959) 213—222.
35. *Le scienze teologiche nel medioevo polacco*: „L'Osservatore Romano” 252 (1963) 5.
36. *Matka Boża w nauce Ojców Kościoła*: „Gratia plena. Bogurodzica Matka Kościoła”, Poznań — Warszawa — Lublin 1965, 59—77.
37. *Wprowadzenie do Konstytucji dogmatycznej o Kościele*: „Sobór Watykański II. Konstytucje — Dekrety — Deklaracje”. Tekst łacińsko-polski, Poznań 1968, 129—144.
38. *Objawienie Boże według Konstytucji Dei Verbum*: „Idee przewodnie soborowej Konstytucji o Bożym Objawieniu”, Kraków 1968, 31—43.
39. *Słowo wstępne*: „Idee przewodnie soborowe Konstytucji o Kościele”, Kraków 1971, 5—6.
40. *Ambrozjaster; Apoftegmaty Ojców; Apolinary Klaudiusz; Apologeci wczesnochrześcijańscy; Arator; Arkadiusz; Aryston z Pelli; Atanazy Wielki*: „Encyklopedia katolicka”. T.I.: A i Ω — Baptyści, Lublin 1973, 411; 748—749; 771; 776—777; 861; 924; 962; 1026—1029.
41. *Kierunki współczesnej hermeneutyki teologicznej*: „Analecta Cracoviensia” 5—6 (1973—1974) 329—346.